

Analysis of the basis of rehabilitation and partial rehabilitation

Alisher SATTOROV¹

Higher school judges

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2021

Received in revised form

15 September 2021

Accepted 20 October 2021

Available online

15 November 2021

Keywords:

illegal actions,
rehabilitation,
reparation,
restoration of rights,
criminal proceedings.

ABSTRACT

The article explores some matters in the field of the citizen protection from illegal criminal prosecution and accusation, restriction of their rights and freedoms.

Also examined a mechanism of compensation for harm caused by unlawful or unjustified criminal charges. Proposals for improving legislation are justified.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp268-277>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Реабилитация ва қисман реабилитация асослари таҳлили

Калит сўзлар:

ноқонуний ҳаракатлар,
реабилитация,
зиёни қоплаш,
ҳуқуқларни тиклаш,
жиноят процесси.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада шахсни ноқонуний жиноий таъқиб ва айбловдан, ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашдан ҳимоя қилишнинг муаммоли масалалари таҳлил этилган. Шунингдек, ноқонуний ёки асоссиз жиноий айблов натижа-сида етказилган зиёни қоплаш тартиби муҳокама этилган. Қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан таклифлар асослантирилган.

Анализ основы реабилитации и частичной реабилитации

Ключевые слова:

незаконные действия,
реабилитация,
возмещение вреда,
восстановление прав,
уголовный процесс.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы некоторые проблемные вопросы в области защиты личности от незаконного уголовного преследования и обвинения, ограничения их прав и свобод. Также рассматривается порядок возмещения вреда, причиненного незаконными или необоснованными уголовными обвинениями. Обосновываются предложения по совершенствованию законодательства.

¹ Independent researcher of the Higher school judges. Tashkent, Uzbekistan.

Реабилитация юзасидан ҳуқуқий муносабатларда субъектлар доираси қатъий белгиланганлиги билан бошқа ҳуқуқий муносабатлардан фарқланади. Яъни улар мулкӣй зиённи ундириш ва бузилган ҳуқуқларини тиклаш ҳуқуқига эга субъект ва етказилган зарарни қоплаш мажбуриятига эга бўлган субъектдан иборат.

Реабилитацияда бузилган ҳуқуқларни тиклаш мажбурияти бўлган субъект давлат бўлиб, буни ўзининг мансабдор шахслари орқали амалга оширади, мулкӣй зиённи қоплаш манбаси ҳам давлат бюджети ҳисобланади.

Реабилитация институтининг асосий элементлари: 1) реабилитацияга бўлган ҳуқуқларнинг вужудга келиш асослари; 2) реабилитация субъектлари; 3) реабилитация мазмуни; 4) реабилитациянинг процессуал тартиби; 5) реабилитация оқибатларидан иборат.

Илмӣй адабиётларда реабилитациянинг асослари юзасидан икки хил ёндашув мавжуд.

Айрим олимлар реабилитациянинг асоси жиноий таъқибнинг амалга оширилиши эканлиги ҳақида фикр юритганлар.

У ёки бу шахсда реабилитацияга бўлган ҳуқуқнинг вужудга келиш асоси шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етказадиган ёки бузадиган ҳолатлар, яъни ноқонуний ёки асоссиз жиноий таъқиб, реабилитацияга бўлган ҳуқуқнинг вужудга келиш шарти эса чиқарилиши билан реабилитацияга бўлган ҳуқуқ юзага келадиган мансабдор шахснинг қароридир.

Бизнинг фикримизча, В.И. Рохлиннинг реабилитациясининг асоси мансабдор шахслар томонидан қонун бузилишига йўл қўйилганлиги фактини тасдиқлайдиган қарорлар, шартлари эса жиноий таъқибнинг ноқонунийлиги ёки асоссизлиги ҳақидаги фикри асослироқ, сабаби, ноқонуний ёки асоссиз жиноий таъқиб реабилитацияга шароит яратиши мумкин, асос эса мазкур ҳолат тасдиқланиб, фақат тегишли қарор қабул қилинганда пайдо бўлади.

Қонун чиқарувчи ҳам ЖПКнинг 301-моддасида оқлов ҳукми, шунингдее, ЖПКнинг 83-моддасида назарда тутилган ҳолатлар шахсни реабилитация этишга асос бўлишини белгилаб қўйган. Демак, иш қўзғатилган ва тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси ўтказилган иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаган бўлса, қилмишида жиноят таркиби бўлмаса, унинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаса, реабилитация қилиш учун асос бўлади. Бироқ ЖПКнинг 301-моддасида белгиланган реабилитация асосларини мукамал деб бўлмайди.

Реабилитациянинг муҳим шарти жиноий таъқибнинг ноқонунийлиги қонун билан белгиланган тартибда аниқланиши зарур. Ишни судга қадар юритиш босқичида гумон қилинувчи ёки айбланувчига нисбатан жиноий таъқибнинг асоссизлигини тасдиқловчи ҳужжат бу суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг жиноят ишини реабилитация қилувчи асосларга кўра тугатиш ҳақида қарори ҳисобланади.

1. Оқлов шахснинг реабилитацияга бўлган ҳуқуқ учун шубҳасиз ва шартсиз асос ҳисобланади.

Оқлов ҳукми одил судловни амалга оширишнинг қонуний ва зарурий шакли ва оқлов ҳукмисиз одил судлов бўлиши мумкин эмас. Қандай судки, ҳеч кимни оқламайди, унинг олдида ҳеч ким ўзини оқлай олмайдиган.

Айбланувчи учун оқлов ҳукми бу одил судловнинг адолатига сўна бошлаган ишончни тасдиқланиши, шу билан бирга, панжара ортида ўтган кунлар ва ойлар ҳақида, терговчининг айбга иқрор бўлиш ҳақида талаблари, яшаш жойидаги тинтувлар, иш жойидаги шармандалик ва оиладаги қийинчилик ҳақида оғир хотиралардир.

Судьяларимизнинг адолатни ва қонун устуворлигини таъминлаш борасида оқлов ҳукмларини чиқараётгани, ҳеч шубҳасиз, суд-ҳуқуқ соҳасидаги энг катта ютуғимиздир. Мен, Президент сифатида, судьяларнинг бундай жасорати ва қатъиятини бундан кейин ҳам тўлиқ қўллаб-қувватлайман. Энди суд орқали инсонларнинг ҳуқуқи тикланганини эътироф этиш билан чекланиб қолмасдан, нима сабабдан судгача бўлган тергов жараёнида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган, деган саволни ҳам кўндаланг қўядиган, тазйиқлар учун жавоб берадиган вақт келди.

Олий суднинг статистик маълумотларига кўра, 2017-йилдан 2021-йилнинг 1-чорагига қадар жами 2.956 нафар шахс оқланган бўлиб, жумладан, 2017-йилда 263, 2018-йилда 867, 2019-йилда 859, 2020-йилда 781, 2021-йилнинг 1-чорагида 186 нафар шахсларга нисбатан оқлов ҳукми чиқарилган.

Оқлов учта ҳолатни ўз ичига олади: билиш-жиноят-процессуал исботлаш натижасини акс эттиради, тасдиқлаш-тегишли процессуал қарорда ифодаланади ва шахснинг айбсизлигини тасдиқлашни англатади, реабилитация қилувчи-оқлов оқибатларини белгилайди.

Бироқ 2017-йилга қадар оқлов ҳукм деярли чиқарилмаганлиги, оқлаш учун асослар мавжуд бўлмаганлигини эмас, шахс ўзининг айбсизлигини исботлаш учун йиллаб курашса-да, оқлов ҳукми чиқарилмаганлиги, яъни оқлов ҳукмини чиқариш учун маъмурий чекловлар мавжуд бўлганлиги, яъни суд амалда мустақил қарор қабул қилмаганлигини англатади. Яъни оқлов учун асослар мавжуд бўлса-да, суд айбловнинг баъзи қисмларини чиқариб ташлаш, ишни қўшимча терговга қайтариш йўли билан муносабат билдирган. Қўшимча терговга қайтарилган иш реабилитация асослари билан тугатилса-да, шахсга реабилитация этишга бўлган ҳуқуқлари тушунтирилмаган ва амалда реабилитация қилинмаган.

Масаланинг бошқа бир томони оқлов ҳукми чиқарилишига сабаб бўлган қонунбузилиши ҳолатларини содир этган мансатор шахсларнинг жавобгарлиги билан боғлиқ. Яъни аксарият ҳолларда ушбу мансатор шахслар, суриштирувчи, терговчи, прокурор, судьялар айбсиз шахснинг жавобгарликка тортилгани, адолатсиз ҳукм чиқарилгани учун жавобгарликка тортилмайди, бу эса оқлов ҳукмининг профилактик аҳамиятини пасайтиради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Суд ҳукми тўғрисида” ги Қарорининг 9-бандига мувофиқ, агар ижтимоий хавфли қилмиш факти ва оқибатининг келиб чиққанлиги аниқланган бўлиб, бироқ суд муҳокамасида тақдим қилинган ва текширилган далиллар билан унинг судланувчи томонидан содир этилганлиги инкор этилса ёки ўз тасдиғини топмаса, суд шахснинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаганлиги сабабли оқлов ҳукми чиқаради (ЖПК 83-модда 3-банди).

Суд айбсизлик презумпциясига мувофиқ, “тасдиғини топмаган айблилик, ҳуқуқий маънода, тасдиғини топган айбсизликдир”, дейилган қоидага риоя қилиши керак.

Бизнинг фиеримизча, Д. Камалходжаевнинг ЖПК 83-моддасини реабилитация учун янги асос “шахсни айби исботланмаганлиги ёки етарли далиллар тўплаш имкони бўлмаганлиги” билан тўлдириш ҳақида таклифи асоссиз бўлиб, 1959-йилдаги ЖПКнинг 175-моддаси 2-қисмида жиноят ишини тугатишнинг “айбланувчининг жиноят содир этишдаги иштироки исботланмаган бўлса, агар бунда қўшимча далилларни тўплаш имкони бўлмаса”, деган асоси аввал мавжуд бўлган.

Худди шундай асос СССР ва иттифоқдош республикаларнинг 1958-йилдаги Жиноят суд ишларини юритиш асосларининг 43-моддаси 4-қисмида ҳам мавжуд бўлган.

Ушбу асос билан жиноят ишининг тугатилиши шахснинг айбсиз эканлигига шубҳа уйғотади, унинг келгуси ҳаётини йўлга қўйиши, ишга, ўқишга жойлашиши, чет элга чиқишида тўсқинлик қилиши мумкин. Яъни ушбу асос билан жиноят иши тугатилганда, шахс жиноят содир этганликда айбдор фақатгина у жиноий жавобгарликдан қутулиб қолган, деган фикр юзага келади. Т. Таджиевнинг: “Суд судланувчининг жиноят содир этишдаги иштироки исботланмаганлиги сабабли оқлов ҳукми чиқаришда гумон қилинувчи жиноят содир этмаганлигини таъкидламайди, аслида, у балки жиноят содир этган бўлиши мумкин, бироқ бунинг исботлаш имкони бўлмади”, - деган фикри айнан ушбу нуқтаи назарнинг ифодаси бўлиб, аммо амалда бу инквизиция давридаги “гумон остидаги қолдириш”нинг замонавий кўринишига айланади.

Яъни асоссиз жиноий жавобгарликка тортилган шахснинг маънавий манфаатларидан келиб чиққанда у ноқулайроқ, реабилитация қилинган шахсга “қўлга тушмаган ўғри” мақомини яратади.

Бироқ ушбу масалада ЖПКнинг ўзида бир қатор номувофиқликлар мавжуд.

Масалан, ЖПКнинг 497-27-моддаси 2-банди, ЖПКнинг 83- ва 84-моддаларида назарда тутилган ҳоллардан ташқари иш бўйича тўпланган далиллар судланувчини айбдор деб топиш учун етарли бўлмаса ва қўшимча далилларни тўплаш имконияти қолмаган бўлса, жиноят ишини тугатишни талаб қилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2014-йил 23-май кунидаги “Суд ҳукми тўғрисида”ги 7-сонли Қарорининг 6-банд учинчи хатбошисида ишда тўпланган далилларнинг етарли эмаслиги, далиллар қонунга зид равишда олинганлиги сабабли улар далил ҳисобланмаслиги ёки қўйилган айбловда судланувчининг тўлиқ айбдорлиги тўғрисидаги шубҳани бартараф қилишнинг имкони йўқлиги ҳақидаги суднинг асослантирилган хулосаси оқлов ҳукми чиқариш учун асос бўлади, бу ЖПК 464-моддаси мазмунидан келиб чиқиши тўғрисида тушунтириш берилган.

Амалиётда оқлов ҳукми чиқарилиши билан боғлиқ муаммолардан бири кўпгина ҳолларда оқлов ҳукми ҳимоя томони судланувчининг содир этилган жиноятга дахли йўқлигини исботлаб берган ҳоллардагина чиқарилади ва айбсизлик презумпциясининг асосий қоидаларидан бири судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмаслиги бузилади. Бунинг сабаби, суд муҳокамасида давлат айбловини қувватлаш прокурорга юклатилган бўлса-да, судланувчининг айблилигини исботлаш унинг мажбурияти эканлиги ЖПКда аниқ белгиланмаган.

Оқлов ҳукмини чиқаришга тўсқинлик қилаётган муаммолардан яна бири шахснинг айбини исботлаш меъзонлари пасайиши билан боғлиқ. Маълумки, исботлашнинг энг юқори меъзони айблов ҳукми ҳисобланади, суд амалиёти айблиликни исботлашнинг қанчалик юқори меъзонини белгиласа, асоссиз ҳукм қилиш ва жиноий жавобгарликка тортиш шунчалик камаяди.

Оқлов ҳукмининг қарор қисмида шахсга нисбатан қўлланилган барча процессуал мажбурлов чораларини бекор қилиш, шу жумладан, паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш, айбланувчини,

судланувчини лавозимидан четлаштиришнинг бекор қилиниши кўрсатилиши шарт, бироқ ЖПКнинг 470-моддасида суднинг у оқлов ҳукмида ушбу масалани кўрсатиши шартлигини ўз ифодасини топмаган.

2. Жиноят иши тугатилганда. Маълумки, жиноят иши ушбу Кодекснинг 83- ва 84-моддаларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда тугатилади.

ЖПКнинг 374-моддасига мувофиқ, Қарорнинг хулоса қисмида жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги, гумонни ёки айбловни олиб ташлаш тўғрисида, эҳтиёт чораларини, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини, шунингдек фуқаровий даъвони таъминлаш чораларини бекор қилиш тўғрисида, ашёвий далиллар тўғрисидаги қарорлар баён қилинади.

Реабилитация билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар субъектлари бир томондан реабилитация этилган шахс бўлса, иккинчи томондан давлат ва унинг жиноят-процессуал фаолиятни амалга оширишга ваколатли органлари бўлади.

ЖПКнинг 306-моддасига кўра, оқлов ҳукми ёки ишни тугатиш ҳақидаги ажрим (қарор) чиқарилган шахс реабилитация этилган шахс мақомига эга бўлади. Яъни қонун мазмунига кўра, ўзига етказилган мулкӣ зиённи ундириб олиш ҳуқуқини эътироф этилишининг ўзи, шахсни реабилитация этилган деб эътироф этишга асос бўлади.

Бироқ “реабилитация этилган шахс” мақомини қўлга киритиш ва барча ҳуқуқларини амалда тиклаш орасида узоқ муддат бўлиши мумкин.

Яъни ушбу мақом эътироф этилганда, у амалда реабилитация қилинмайди, у фақатгина реабилитация этилиш ҳуқуқини қўлга киритади. Сабаби, уни “реабилитация этилган шахс” деб эътироф этиш унинг ҳуқуқлари тикланиши бошқа давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қарорларига боғлиқ эмаслигини англатади, бироқ, аслида, бундай эмас.

Жиноят процессининг қуйидаги иштирокчилари реабилитация этилишга бўлган ҳуқуққа эга бўлади:

1. Биринчи инстанция, апелляция, кассация инстанцияси суди, шунингдек, янги очилган ҳолатлар юзасидан иш юритиш натижаларига кўра ўзларига нисбатан оқлов ҳукм чиқарилган судланувчилар.

2. Ишни судга қадар юритиш босқичида ЖПКнинг 83-моддасида белгиланган асослар бўйича жиноят ишини тугатиш ҳақида қарор чиқарилган гумон қилинувчи, айбланувчилар.

3. Давлат айбловчисининг айбловдан воз кечиши сабабли жиноят иши тугатилган судланувчилар.

4. Тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси қўлланган шахслар (бу ҳақида суднинг қарори ноқонунийлиги сабабли бекор қилинган ҳолларда).

Жиноят процессининг бошқа иштирокчилари, масалан, жабрланувчи, гувоҳнинг мазкур рўйхатга киритилмаслигига сабаб шундан иборатки, реабилитация шахсининг айбсизлигини эътироф этиш ва унинг оқибатларини бартараф қилишга қаратилган. Бироқ бу процесснинг бошқа иштирокчилари ноқонуний ҳаракатлар натижасида етказилган зарарни ундириш ҳуқуқига эга эмаслигини англатмайди. Улар Фуқаролик кодексининг 991-моддаси тартибида терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ва суднинг қонунга хилоф ҳаракатлари туфайли етказилган зарарни ундириш ҳуқуқига эга.

“Реабилитация тушунчасини зарарни ундиришга бўлган ҳуқуқ билан нисбатини кўриб чиқишда, фуқаро жиноят суд ишларини юритиш, соҳасида мансабдор шахслар ва органлар томонидан ўзига етказилган зарарни ундиришга бўлган ҳуқуқини амалга оширишни истайдиган, давлат унга бундай имкониятни реал таъминлаб бера олмайдиган вазиятни истисно қилиб бўлмайди. Бундай ҳолда шахсни реабилитация қилинган, деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бинобарин, реабилитация тушунчаси айбсиз деб топилган шахс томонидан ўз ҳуқуқларидан, шу жумладан, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суднинг ноқонуний ҳаракатлари натижасида етказилган зарарнинг қопланишига бўлган ҳуқуқдан фойдаланиш кафолатларини, шунингдек, ушбу ҳуқуқдан фойдаланган шахсга етказилган зарарни реал қопланиши кафолатларини, ўз ичига олиши керак.

Бироқ зарарнинг реал қопланишини таъминлаш реабилитациянинг узвий қисми сифатида эътироф этилса, реабилитация масаласи жабрланган шахснинг иродасига боғлиқ бўлиб қолади, яъни ҳуқуқидан фойдаланишни рад этса, реабилитация қилинмаган бўлади.

Масалан, О.В.Химичев, реабилитация жабрланган субъектнинг иродасига боғлиқ эмаслигини таъкидлаган.

Реабилитацияга бўлган ҳуқуқни эътироф этиш учун шахснинг розилиги талаб этилмайди, бироқ мулкӣ ва бошқа ҳуқуқларни тиклаш шахснинг аризасига асосан амалга оширилади.

Реабилитация этилган шахс унга етказилган мулкӣ зарарни ундириш ҳамда маънавий зиён оқибатлари бартараф этилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга. Яъни мазкур ҳуқуқдан фойдаланар экан, шахс диспозитив равишда ушбу ҳуқуқдан қандай шаклда фойдаланиши, етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш характери ва миқдорини ўзи белгилайди. Бироқ жиноят ишини юритишга масъул органларнинг вазифаси, ҳеч бир шартларсиз уни мазкур ҳуқуқидан фойдаланишларини таъминлашдан иборат бўлади.

Юқоридагиларга асосан, **биринчидан**, реабилитацияга бўлган ҳуқуқнинг вужудга келиши учун жиноят ишлари юритувига жалб қилинган шахснинг айбсизлиги ваколатли мансабдор шахснинг қонунда белгиланган тартибда чиқарилган процессуал қарори билан тасдиқланиши;

иккинчидан, реабилитация ноқонуний жиноий таъқиб ёки ҳукм қилишнинг оқибати бўлиши;

учинчидан, реабилитация этилган шахс ўзининг ҳуқуқларини тиклаш тартибини ўзи мустақил равишда белгилаш, яъни реабилитация тартибида ёки даъво тартибида зарарни қопланишига бўлган ҳуқуққа эгалиги билан характерланади.

ЖПКга мувофиқ, етказилган мулкӣ зиённинг қопланишига бўлган ҳуқуққа нафақат реабилитация этилган шахс, балки жиноят содир этганликда айбли деб топилган бўлса-да, процессуал мажбурлов чоралари ёки жиноий жазо чоралари ноқонуний қўлланган шахслар ҳам эга.

“Қисман реабилитация” тушунчаси энг мунозарали ва муаммоли масала ҳисобланади. ЖПКнинг 303-моддаси 1-қисмига мувофиқ:

1) шахснинг қамоқда ёки уй қамоғида сақлаб турилганига қараганда камроқ муддатга озодликдан маҳрум этишга ёки озодликни чеклашга ёхуд озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм қилинганлиги;

2) ҳукмдан айбловнинг қисман чиқариб ташланганлиги ва бунинг натижасида қонунга кўра қамоқда ёки уй қамоғида сақлаш ёхуд озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш мумкин эмаслиги;

3) озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш муддатининг юқори суд томонидан ҳақиқатда ўталган муддатга қараганда камайтирилганлиги ёхуд бошқа енгилроқ жазо тури билан алмаштирилганлиги;

4) жиноий жазо тайинламай ҳукм чиқарилган ҳолларда ушлаб туриш, қамоққа олиш ёки уй қамоғининг, тиббий муассасага жойлаштиришнинг асоссизлиги шахснинг қисман реабилитация этилишига асос бўлади.

Бироқ қисман реабилитация процессуал жиҳатдан тўлиқ тартибга солинмаганлиги унинг имкониятларини амалга оширишга тўсқинлик қилади.

Масалан, аксарият ҳолларда ушлаб турилган шахсни озод қилиш ҳақидаги қарорда уни озод қилиш асослари кўрсатилмайди, фақат “қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси қўллаш ҳақида илтимоснома киритишга зарурият йўқлиги сабабли” озод қилинаётгани кўрсатилади. Шунингдек баъзида гумон қилинувчи сифатида жалб қилиниб, процессуал мажбурлов чораларини қўлланган шахсларга нисбатан (агар кейинчалик жиноят ишида бошқа шахслар айбланувчи тариқасида иштирок этиш учун жалб қилинган бўлса) жиноят ишини тугатиш ҳақида қарор чиқарилмайди, уларнинг реабилитация этилишга бўлган ҳуқуқлари қарорда кўрсатилмайди.

Шунингдек, қисман реабилитация қилиш учун асослар мавжуд бўлган ҳолларда суд томонидан ҳам реабилитация ҳуқуқи эътироф этилмайди ва ўз-ўзидан шахснинг ҳуқуқларини тиклаш йўлида тўсиқ пайдо бўлади.

Фикримизча, асосий муаммолардан ЖПКда бири “қисман реабилитация” атамасидан ноўрин фойдаланилганлиги билан боғлиқ. Яъни ЖПК жиноят-процессуал фаолият натижасида шахснинг ҳуқуқлари бузилишини 3 гуруҳга бўлади:

1) оқлов ҳукми, шунингдее, ЖПКнинг 83-моддасида назарда тутилган ҳолатлар, яъни тўлиқ реабилитация оқибати сифатида;

2) ЖПКнинг 303-моддасида кўрсатилган асослар бўйича, яъни қисман реабилитация оқибати сифатида;

3) ЖПКнинг 18-моддаси тартибида, яъни ишни юритиш жараёнида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузиш оқибатида етказилган зарар сифатида.

Демае, амалдаги реабилитация ва қисман реабилитация институтида икки институт: айбсиз шахсни реабилитация қилиш ва ишни юритиш жараёнида асоссиз қарорлар сабабли етказилган зарарни қоплаш элементлари мавжуд. Айбсиз шахсни реабилитация қилиш институти ноқонуний равишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш, ҳукм қилиш асосларини қамраб олса, иккинчи институт жиноят ишлари юритувида ҳар қандай қонун бузилиши сабабли шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузиш оқибатида етказилган зарарни қамраб олади.

Бироқ ЖПКнинг 303-моддасида кўрсатилган асослар учун реабилитация атамасининг ишлатилишини асоссиз, деб ҳисоблаймиз, сабаби:

1. Реабилитация шахсни айбсиз деб эътироф этилиши, жиноий таъқиб ёки ҳукмнинг ноқонунийлигини англатади, қисман реабилитациянинг ЖПКдаги маъносига кўра шахс айбли деб эътироф этилган, фақатгина унга процессуал мажбурлов чоралари ёки жиноий жазо чоралари ноқонуний қўлланилган ҳолатини англатади.

2. ЖПК қисман реабилитация этилган шахсларнинг ҳуқуқларини тиклашни кўзда тутмайди, шу сабабли амалда мазкур норма ишламайди, сабаби ЖПКнинг 306-моддасига асосан мулкӣ зиёни ундириш ҳуқуқи фақат оқлов ҳукми ёки ЖПКнинг 83-моддаси назарда тутилган асосларга кўра чиқарилган жиноят ишини тугатиш ҳақидаги қарордан келиб чиқиши назарда тутилган.

3. Аксарият давлатларда “қисман реабилитация” атамасидан эмас, балки “мулкӣ зиёни ундириши ҳуқуқи” атамасидан фойдаланилади.

4. Процессуал мажбурлов чораларини ва жиноий жазо чоралари ҳуқуқӣ табиатига кўра мустақил процессуал ҳуқуқӣ институт ҳисобланади.

Кўпгина олимлар ҳам реабилитация асосларининг кенгайиши натижасида реабилитация институти доирасида иккита мустақил институт, яъни “классик реабилитация” ва жиноий жавобгарликка тортиш жараёнида шахснинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш пайдо бўлганлигини таъкидлашган.

Юқоридагиларга, асосан, фақатгина ЖПКнинг 303-моддаси 1-қисми 2-бандида кўзда тутилган асос, яъни ҳукмдан айбловнинг қисман чиқариб ташланганлиги ва бунинг натижасида қонунга кўра қамоқда ёки уй қамоғида сақлаш ёхуд озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш мумкин эмаслиги қисман реабилитация ҳуқуқини юзага келтириши мумкин.

Қисман реабилитация эълон қилинган шахсга эълон қилинган айблов (гумон) ёки ҳукм қилишнинг қандайдир қисмини ноқонуний ёки асоссиз деб эътироф этишни англатади. Шу сабабли қисман реабилитациянинг асосий хусусияти гумон, эълон қилинган айблов ёки ҳукм қилинишнинг қисмини ноқонуний ва асоссиз деб топишдан иборат.

Қисман реабилитация ҳуқуқи қуйидаги ҳолларда юзага келиши мумкин:

– гумон қилинувчига нисбатан жиноий таъқибнинг айрим эпизодлари ЖПКнинг 83-моддасига асосан тугатилганида, агар айнан ушбу эпизодлар шахсни ушлаб туриш ёки қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш учун асос бўлганда;

- айбловнинг айрим эпизодлари реабилитация асосларига кўра тугатилиши;
- давлат айбловчиси айбловнинг айрим эпизодларидан воз кечганида;
- айбловнинг айрим эпизодлари бўйича судланувчи оқланганида.

Бироқ айблов Жиноят кодексининг енгилроқ жазо чорасини назарда тутган тегишли моддаси бўйича қайта квалификация қилинганида қисман реабилитация ҳуқуқи юзага келмайди.

Бундан ташқари, қисман реабилитация асосларини амалиётдан келиб чиққан ҳолда қайта кўриб чиқиш талаб этилади.

Судланувчи учун оғирлик даражаси бўйича қайси жиноят учун судланиши ва бундан келиб чиқиб, қандай жазо олиши, бунда асоссиз оғир жазо билан боғлиқ азоб ва уқубатларга дучор бўлиши барибир эмас.

Айрим процессуал мажбурлов чоралари, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш жиноятнинг оғирлик даражаси билан бевосита боғлиқлиги ҳисобга олинса, айниқса, жиноятнинг малакаловчи белгилари асоссиз оғирлаштирилган ҳолларда шахсни зарарни ундиришга бўлган ҳуқуқидан маҳрум қилишни асосли деб бўлмайди. Айниқса, тергов органлари томонидан шахснинг айбини сунъий оғирлаштириш ҳолатлари барҳам топмаган бир вазиятда.

Россия Федерацияси Олий судининг тушунтиришига мувофиқ, реабилитация ҳуқуқига нафақат умуман жиноий таъқиб РФ ЖПКнинг 133-моддаси 2-қисмига асосан тугатилган шахс, балки жиноят таъқиб юқоридаги асос бўйича унга эълон қилинган айбловнинг мустақил қисми бўйича тугатилган шахс ҳам эга.

Шу билан бирга, хусусан, айблови қайта малакаланган ёки малака қилувчи белгилари чиқариб ташланган, жиноятлар жами мавжуд бўлмаган ҳолда нотўғри қўйилган моддалар ёки уларга нисбатан айблов ҳажмини емайтирадиган, бироқ уни чиқариб ташламайдиган қарорлар қабул қилинган гумон қилинувчи, айбланувчи, маҳкум, шунингдек, жазо чораси юқори турувчи суд томонидан ўталганидан камроққа қадар камайтирилган маҳкумлар РФ ЖПКнинг 133-моддаси 2-қисмига асосан реабилитация қилинишга ҳақли бўлган шахсларга кирмайди.

Шу сабабли мазкур институтлар ЖПКнинг айнан бир бобида тартибга солинишини амалиётчилар учун уни қўллашда тушунмовчиликлар келтириб чиқаришини инобатга олган ҳолда ЖПКда “Процессуал фаолият ва жиноий жазо чораларининг ноқонуний қўлланиши натижасида бузилган ҳуқуқларни тиклаш” номли алоҳида бобни ажратиш таклиф қилинади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. ¹Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) (под общей ред. В. И. Радченко) 2-е изд., перераб. и доп. // СПС «Консультант Плюс» . Уголовный процесс: учебник / Под ред. В.П. Божьева. М., 2002. С. 644-645. Глыбина А.Н., Якимович Ю.К. Реабилитация и возмещение вреда в порядке реабилитации в уголовном процессе России. Томск, 2006. С. 55.
2. ¹Прокудина Л. А. Возмещение ущерба, причиненного незаконными действиями правоохранительных органов : науч.-практ. комментарий. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1998. С. 18.
3. ¹Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1 М., 1968.
4. ¹Петрухин И.Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию: монография. Монография. - Проспект, 2009 г. с.4
5. ¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/3324>
6. ¹Жиноят ишлари бўйича судларнинг 2018-2020 йиллар ҳамда, 2021 йил биринчи чорагида фаолият якунларининг асосий кўрсаткичлари. <https://stat.sud.uz/>
7. ¹Пастухов М.И. Оправдание подсудимого. Минск, 1985. С. 13.
8. ¹Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Масъул муҳаррир: проф. Ғ.А. Абдумажидов. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. Б. 710
9. ¹Камалходжаев Д. Реабилитация в уголовном процессе : Автореф. дис.. канд. юрид. наук. –Т. 1996. –С.9

- 10.¹Безлепкии Б.Т.Вопросы реабилитации на предварительном следствии в советском уголовном процессе : Автореф. дис.. канд. юрид. наук. –М. 1972. –С.7
- 11.¹Подопригора А.А. Реабилитация в уголовном процессе России: Дис. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону. 2004.
- 12.¹Химичева О.В. Проблемы реабилитации в уголовном судопроизводстве // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений: Сб. матер. межвуз. научно-практ. конф. Ч. 1. М.: АУ МВД России, 2009. С. 1.
- 13.¹Раменская В.С. Институт реабилитации в уголовном процессе: Автореф. ... дне. канд. юрид. наук.
- 14.Екатеринбург, 2004. С.8., Корнеев О.А. Институт реабилитации в уголовно-процессуальном праве России: Автореф. ... дне. канд.юрид. наук. Челябинск, 2005. С 8.
- 15.¹Подопригора А.А. Реабилитация в уголовном процессе России: Дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на Дону,
- 16.2004. С. 38-39.
- 17.¹Нарыжный С.В. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве России. СПб.,2001. С. 199
- 18.¹Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 29 ноября 2011 г. N 17 г. Москва "О практике применения судами норм главы 18 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, регламентирующих реабилитацию в уголовном судопроизводстве"